

MATEUTEU KE KAMATA 'I HE AKÓ

Ko e kamata 'i he akó ko ha liliu lahi ki he fānaú mo e ngaahi fāmilí. Ko e feinga ke feangai mo ha kakai fo'ou, ngaahi feitu'u mo e polokalama fo'ou 'e lava ke fakafiefia – mo faingata'a. 'Oku lahi 'a e ngaahi me'a té ke lava ke fakahoko ke tokoni'i ho'o tamasi'i ké ne ma'u ha kamata lelei 'i he akó.

Ko e hā 'a e kamata lelei 'i he akó?

Ko e ngaahi fāmilí mo e kau tauhi fānaú 'a e kau fuofua faiako 'o 'enau fānaú. Ko e ngaahi me'a 'okú ke fakahoko 'i 'api mo ho'o tamasi'i 'oku tokoni ki he 'enau akó mo 'enau fakalalakaká pea teuteu'i ai kinautolu ki he akó. Ko e founa lelei ke poupou'i ai 'a e ako mo e fakalalakaka 'a ho'o tamasi'i 'oku fakafou ia 'i he **va'ingá**.

'Oku tokoni ha kamata lelei 'i he akó ke lelei ai 'a e ako 'a e fānaú pea nau ongo'i fiefia. Pea 'i he fiefia 'a e fānaú 'i he akó, té nau fie ma'u ke hokohoko atu pe 'enau akó. 'E ngāue malohi 'a e 'apiako ho'o tamasi'i ke fakakakato 'a e ngaahi fie ma'u fakatāutaha 'a ho'o tamasi'i, fakataha mo ha tokoni makehe kapau 'e fie ma'u. Té ke lava foki 'o poupou'i ho'o tamasi'i 'aki hono fakahoko 'a e ngaahi me'a ke tokoni 'i hono fakaangaanga'i kinautolu ki he akó pea nau ongo'i malu, fiemālie, mo anga foki.

Va'inga mo e ako 'i 'apí

Ko e va'ingá 'a e founa lelei taha ke tokoni'i 'aki ho'o tamasi'i ké ne akó. 'Oku fakatupulaki 'e he va'ingá 'a e ngaahi pōto'i 'i he toenga 'o e mo'u'i 'i he fiká 'o hangē ko e laú, fakalalakalasi, fakakulupú mo e fakafuofuá. 'Oku tokoni 'a e va'ingá ke 'ilo'i 'e ho'o tamasi'i 'a natula mo e saienisí pea 'oku 'oange ai 'a e faingamālie kenau fakahoko ha 'ilo fo'ou. 'I he taimi 'oku va'inga ai ho'o tamasi'i, 'okú nau ako foki 'o fekau'aki mo e ngaahi ongó pea fakalalakaka 'a 'enau leá mo e ngaahi pōto'i laukongá. Ko e ni'ihí 'eni 'o ha ngaahi me'a té ke lava ke fakahoko 'i 'api:

- **Ngaahi ngāue faka'ahó:** 'Oku ako 'a e fānaú 'o fakafou 'i he ngaahi ngāue faka'apí 'o hangē ko e feime'atokoní, tokoni 'i hono fokotu'utu'u mo e fakamaau 'o e tēpilé, fakalalakalasi 'o e foó, fakamaau 'o fa'o 'a e ngaahi valá mo e me'ava'ingá, mo hono tokangaekina 'o e ngaahi 'akaú mo e monumanu pusiakí. Té ke lava ke tokoni'i 'a ho'o tamasi'i 'aki ha'o 'eke 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'Ko e ipu mahoa'a 'e fiha té ta fie ma'ú? pe 'Té ke lava 'o kumi 'a e hoa 'o e sitōkeni?'
- **Ngaahi Va'ingá:** Ko hono fakahoko 'a e ngaahi va'inga faingofua 'o hangē ko e UNO, Snap, Memory, I Spy, mo e Hide and Seek 'oku tokoni ia ke ako 'a ho'o tamasi'i pea 'oku ako'i ai kinautolu 'o fekau'aki mo e fetongitongí.
- **Langa 'aki 'a e ngaahi poloká:** Ko e langa 'aki 'a e ngaahi poloká 'o hangē ko e LEGO, ngaahi poloka papá pe puha pepá 'oku tupulaki ai 'a e ngaahi pōto'i ngaue 'o e sinó mo 'oange ai 'a e faingamālie ke fakahoko 'e ho'o tamasi'i ha 'ilo fo'ou mo solova 'a e ngaahi palopalemá.
- **Ngaahi 'āatí mo e ngāue fakamea'á:** 'Oku faka'ai'ai foki 'e he ngaahi ngāue 'āatí mo e ngāue fakamea'á 'a e 'ilo fo'ou mo tanumaki 'a e ngaahi pōto'i ngaue lelei 'o e sinó mo e solova palopalemá.

- **Fakamuna 'aki 'a e ngaahi valá:** 'Oku tanumaki 'e hono tui 'o e ngaahi vala motu'á mo hono fa'ifa'itaki 'o e ngaahi kakai kehekehé 'a e 'ilo fo'ou' mo e ngaahi pōto'i leá.
- **Mūsiká, ngaahi talanoá mo e tau'olungá:** 'Oku tanumaki kotoa 'e he laukongá, ngaahi talanoa fanangá, fakafanongo mo e tau'olunga ki he mūsiká, mo e 'fekumi koloa' ke ma'u ha ngaahi me'a 'i he falé pe ko e ngoué 'a e ngaahi pōto'i lea 'a ho'o tamasi'í.
- **Va'inga 'i tu'á:** Ko e luelué, kaká, heka 'i ha pasikala pe sikutá, 'alu ki he mala'eva'ingá, fa'u 'o ha ki'i faleva'inga, tolotolo mo hapo ha fo'i pulu, tā pulu molū 'aki ha pate tenisi pe pate kilikiti 'oku moluú, keli 'i he kekelé mo e pelepelá – ko e kotoa 'o e ngaahi me'a ko 'ení 'oku tokoni ki he ako mo e fakalalakaka 'a ho'o tamasi'í.
- **Fakatotolo pea 'eke ha ngaahi fehu'i:** 'I he taimi 'oku va'inga ai ho'o tamasi'í, 'eke ange ha ngaahi fehu'i 'o hangē ko e 'Té ke lava 'o fakamatala'i...?', 'Okú ou fifili pe ko e hā 'a e me'a 'e hoko kapau...?', 'Té ke lava fēfē 'o tali 'a e fehu'i ko iá...?'
- **Ngaahi polokalamá:** Ko hono fakahoko 'o e ngaahi me'a 'i he taimi tatau 'o e 'aho kotoa 'okú ne fakahā ke 'ilo'i 'e ho'o tamasi'í 'a e me'a ké ne mateuteu ki ai pea 'oku tokoni'i ai kinautolu kenau pule'i 'enau ngaahi ongó. 'Oku tokoni 'a e ngaahi polokalamá ke lava 'a e fānau 'o matu'uaki 'a e akó. 'Oku mātu'aki mahu'inga ke 'i ai ha polokolama ki he mohé, 'o hangē ko 'ení: ma'u me'atokoni efi'afi pea kaukau, tui 'a e vala mohé, fufulu 'a e nifó, laukonga 'i ha ngaahi tohí, pea 'alu leva 'o mohe.

Ngaohi 'a e 'apiakó ke hoko ko ha feitu'u angamaheni

Ko e 'mateuteu ke akó' 'oku 'ikai 'uhinga ia ki he ako fakae'atamaí, ka 'oku 'uhinga ia ki hono mahino'i pe 'e anga fēfē 'a e akó pea 'i ai mo ha ngaahi me'a lelei ke mateuteu ki ai. Ko e ni'ihini eni 'o ha ngaahi me'a té ke lava 'o fakahoko ke tokoni'i ho'o tamasi'í:

- Kau ki ha ngaahi polokalama fakaangaanga ki he akó 'a ia 'e fakahoko 'e he ako tokamu'á pe 'apiako 'a ho'o tamasi'í.
- Fakaangaanga 'a e fefononga'aki ki he 'apiakó pea me'i he 'apiakó.
- 'Ai ke va'inga 'a ho'o tamasi'í mo e fānau tenau 'alu ki he 'apiako tataú.
- Faka'ai'ai 'a e mo'ui 'ikai fakafalalá 'aki ho'o ako'i ho'o tamasi'í ké ne fakatui 'iate ia pē hono valá, 'alu ki he toiletí, fufulu honau nimá, milimili 'a e kilimi malu'i me'i he la'aá, pea fa'o mo fata pē 'enau kato naunaú.
- Talanoa ki ai fekau'aki mo e kamata 'i he akó. Ngaohi 'a ho'o tamasi'í ke vekeveke fekau'aki mo e akó pea talanoa 'o fekau'aki mo ha ngaahi me'a 'okú nau hoha'a ki ai.
- Lau ha ngaahi tohi pe talanoa ha ngaahi fananga 'o fekau'aki mo e kamata 'i he akó.
- Talanoa 'o fekau'aki pea fakaangaanga 'a e me'a 'e hoko 'i he tuku 'a e akó.
- Mateuteu ki he taimi ki hono 'omi mo hono tuku ia ki he akó 'aki hono vakai'i 'o e ngaahi taimi kamatá mo e tukú pea mo 'ilo'i 'a e feitu'u ke tuku ki ai mo 'ave mei ai ho'o tamasi'í.
- Kamata ngāue 'aki 'a e hingoa 'o e faiakó, kapau té ke lava.

Ko e founga 'e tokoni ai 'a e ako tokamu'a ho'o tamasi'í

'Oku tokoni foki 'a e ako tokamu'á 'i he teuteu 'a e fānau ke kamata 'i he akó. 'I he ako tokamu'á, 'e fakalalakaka 'a e ngaahi pōto'i 'a e fānau 'o fakafou 'i he va'ingá, ngāue fakataha mo e ni'ihini kehé mo e fakakaungāme'á.

'E tokoni 'a e faiako tokamu'a 'a ho'o tamasi'í ké ne hiki me'i he ako tokamu'á ki he akó 'aki 'ene tohi ha **Fakamatala 'o e Ako Fakataimí mo e Fakalalakaká (Fakamatala Fakataimí)**. Ko e Fakamatala Fakaangaangá 'oku 'oange ia ki he 'apiako 'e hoko atu ki ai ho'o tamasi'í. 'Oku fakamatala'i 'i ai 'a e

ngaahi ivi malavá, mālohingá, mo e ngaahi manako ‘a ho’o tamasi’í mo e founga lelei taha ‘okú nau lava ai ‘o akó. ‘E kole atu ké ke fakafonu ‘a e Fakamatala Fakaangaanga ‘a ho’o tamasi’í, pea ‘e lava foki ke vahevahe ‘e ho’o tamasi’í ‘a ‘ene ngaahi fakakaukaú mo e ongó.

Ki ha toe fakamatala lahi ange fekau‘aki mo e Fakamatala Fakataimí, kātaki ‘o vakai ki he uepisaiti ‘a e Potungāué (vakai ki lalo).

Fekumi lahi ange

- [Ngaahi tokoni ki he kamata ‘i he akó \(education.vic.gov.au\)](https://www.education.vic.gov.au)
- [Hiki meí he ako tokamu‘á ki he akó \(education.vic.gov.au\)](https://www.education.vic.gov.au)
- [Founga ke fili ‘aki ha ‘apiako mo lesisitá \(education.vic.gov.au\)](https://www.education.vic.gov.au)
- [Kamata ‘i he akó: teuteu‘i ho’o tamasi’í | Fakalahi ‘a e Netiueka ‘a e Fānaú](#)
- [Ko ha Kamata Lelei ‘i he Akó – Ko ha Hala Fononga Mo‘ui Lelei Ange](#)
- [Ngaahi ma‘u‘anga tokoni ma‘á e ngaahi fāmilí ki he fakaangaanga ki he akó \(education.vic.gov.au\)](https://www.education.vic.gov.au)